

ЕВОЛЮЦІЯ СУТНОСТІ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО ДОГОВОРУ

Кісель В. Й.

Наукова стаття присвячена дослідженню еволюції сутності цивільного договору. Для послідовного дослідження еволюції уявлень про цивільний договір здійснюється історична періодизація вчень щодо його сутності. Робиться висновок, що вся історія становлення та розвитку уявлень про сутність цивільного договору дозволяє визначати його як найбільш універсальний юридичний інструмент, який забезпечує заінтересованим особам можливість встановлювати, змінювати та припиняти відповідні цивільні права та обов'язки на основі вільного волевиявлення та усвідомлення обов'язковості виконання умов договору.

Ключові слова: цивільний договір, угода, теорії договору.

Научная статья посвящена исследованию эволюции сущности гражданского договора. Для исследования эволюции представлений о гражданском договоре осуществляется историческая периодизация этапов становления учений о его сущности. Делается вывод, что вся история развития представлений о сущности гражданского договора позволяет определять его как наиболее универсальный юридический инструмент, который позволяет заинтересованным лицам устанавливать, изменять и прекращать соответствующие гражданские права и обязанности на основе свободного волеизъявления.

Ключевые слова: гражданский договор, соглашение, теории договора.

The scientific article is devoted to investigation of the evolution of the civil nature of the contract. The contract is the legal institution, which over millennia paid much attention legislators, philosophers, economists and lawyers. Over the past 15 years in the Ukraine have published more theoretical works about contract than the for all Soviet period. The construction contract into all spheres of economic and spiritual life of society. In the current context especially the role of the treaty as universal legal form through which appear market relations. The transition to a market economy is possible only when the bulk of citizens has freedom of economic activity and entrepreneurship. The results of this activity (goods and services) sold mainly on a contractual basis. With the transition to market narrowed planning and administrative influence of the state on property relations, thus increasing freedom of choice partner in economic relations. Expanding freedom determining the content of contractual commitments made at the discretion of the parties is also a positive factor.

The main objectives of the presented scientific article are: implementation of periodization of the main stages of conceptual approaches to the essence of a civil contract; a brief analysis of the basic theories of the nature of civil agreement, formulated in different historical periods; identification of key doctrinal approaches to the vision of the essence of civil agreement in today's national law.

Prerequisite logical and consistent study of the evolution of ideas about civil contract is some periodization stages of conceptual approaches to its essence. Such periods shall be as follows: 1) the beginning of the formation of

ideas about the nature of civil contract law in the Roman era (VI century. BC - III century AD.); 2) the development of ideas about the nature of civil agreement in the era of Canon Law (XI - XV centuries) and Renaissance (XV - XVII centuries); 3) complete the formation of the classical understanding of the nature of civil contract (XIX c.); 4) the Soviet period of development of ideas about the nature of civil contract (1917 - 1991 years); 5) development of ideas about civil contract in terms of national law (1991 - present).

Analysis of the latest (national period) of ideas about civil contract led to the conclusion that the national doctrine, as well as in national legislation, in varying degrees, reflected most of the analyzed theories of the nature of the contract. The greatest influence in shaping the nature of a civil contract made under the national law of liberty theory, the theory of interest and causal theory of contract.

The essence of a civil contract in terms of national legislation is the latest agreement (agreement, arrangement, understanding, consensus, etc.) between two or more parties aimed at the establishment, modification or termination of civil rights and obligations, and the content of the contract are its components-condition (items) for which the parties agreed

The conclusion is that the whole history of formation and development of ideas about the nature of civil contract allows you to define it as the most universal legal instrument that allows interested persons to install, modify or suspend the respective civil rights and obligations based on free will and awareness of the conditions binding agreement.

Keywords: civil contract, agreement, contract theory.

Наукова дискусія, пов'язана з цивільно-правовим договором, має вже тисячолітню історію й, незважаючи на це, до сьогодні продовжує складати ядро цивільної науки, як одна з найбільш актуальних. Ця обставина стає зрозумілою у зв'язку з тим, що, з одного боку, договір завжди був основою для побудови ліберальної цивілізації західного типу, з іншого - договір є одним з ключових елементів юридичного мислення, який в юридичній доктрині вживається в найрізноманітніших значеннях.

Проблематику, пов'язану з цивільним договором, у різні історичні епохи розробляли: М.М. Агарков, С.М. Бервено, М.І. Брагінський, В.В. Вітрянський, Р. Ієринг, О.С. Іоффе, О.О. Красавчиков, В.В. Луць, С.О. Погрібний, С.В. Резніченко, Ф.К. Савінї та інші науковці. Серед останніх публікацій, присвячених з'ясуванню сутності цивільно-правового договору, необхідно виділити наукові статті В.В. Луця "До питання про сутність і зміст цивільно-правового договору" [1], Т.О. Колянковської "К вопросу о сущности гражданско-правового договора" [2]. На окрему увагу, на нашу думку, заслуговують монографії С.М. Бервено "Проблеми договірної права України" [3] та І.В. Бекленішевої "Гражданско-правовой договор: классическая традиция и современные тенденции" [4].

Незважаючи на достатній інтерес з боку цивільної доктрини, проблема вибору єдиного підходу до розуміння сутності цивільно-правового договору продовжує

й до сьогодні залишатися дискусійною, що й зумовлює актуальність нашого дослідження.

Зважаючи на викладене, вважаємо, що основними цілями представленої наукової статті повинні стати: здійснення періодизації основних етапів становлення концептуальних підходів щодо сутності цивільно-правового договору; короткий аналіз основних теорій сутності цивільного договору, сформульованих у різні історичні епохи; визначення основних доктринальних підходів щодо бачення сутності цивільного договору в умовах сучасного національного права.

Передумовою логічного та послідовного дослідження еволюції уявлень про цивільно-правовий договір є певна періодизація етапів становлення концептуальних підходів щодо його сутності. На нашу думку, періодизація повинна бути такою: 1) початок становлення уявлень про сутність цивільного договору в епоху римського права (VI ст. до н.е. - III ст. н.е.); 2) розвиток уявлень про сутність цивільного договору в епоху канонічного права (XI - XV ст.ст.) та епоху Відродження (XV - XVII ст.ст.); 3) завершення становлення класичного уявлення про сутність цивільного договору (XIX ст.); 4) радянський період розвитку уявлень про сутність цивільного договору (1917 - 1991 рр.); 5) розвиток уявлень про цивільний договір в умовах національного права (1991 р. - по теперішній час).

Договір є одним з багатьох правових інститутів, який зародився ще в епоху стародавнього Риму, та успішно був сприйнятий сучасними правовими системами. Становлення договірних відносин у Римській імперії включає два вирішальні етапи: перший етап (VI - III ст. до н.е.) - епоха квіритського права, яка пов'язується з появою перших цивільно-правових угод; другий етап (III ст. до н.е. - III ст. н.е.) - епоха класичного римського права, у межах якого була вибудована чітка система цивільних договорів, заснована на принципах, більшість з яких стали основою для розвитку сучасного договірного права країн романо-германської правової сім'ї.

Епоха квіритського права, яка співпадає з виданням XII таблиць, характеризується значним формалізмом в укладанні договорів, який проявлявся в тому, що укладання договору перетворювалося на своєрідну театралізовану драму, яку розігрували точно визначені за кількістю й за якістю учасники: свідки, вагарі, жреці, світські магістрати. Вимова слів супроводжувалася або переривалася урочистими рухами (жестами) як-то: накладенням руки на річ, дотиком до вух свідків тощо.

Отже, для стародавнього (квіритського) періоду розвитку договірних відносин була притаманна квазіпроцесуальна форма (тут і надалі курсив мій. - В.К.), яка виявлялася в обов'язковості вчинення певних ритуалів і церемоній при укладанні, зміні та виконанні цивільних договорів.

Зрештою, інструменти суворо формалізованої договірної системи старого римського цивільного права виявилися недостатніми. Нові економічні умови створювали такі відносини, які при всьому бажанні не могли втиснутись в існуючі рамки. Потрібні були нові, більш гнучкі договірні форми, здатні дати юридичне вираження новим відносинам. І ці форми поступово одна за одною були створені.

В епоху класичного римського права саме поняття "договір" розщепилося на дві групи: контракти і пакти. Контракти - це формальні договори, які визнавалися цивільним правом і забезпечувалися позовним захистом. Пакти - це неформальні, різні за змістом договори, які

не визнавалися цивільним правом і не забезпечувалися захистом.

Загальновизнаною класифікацією римських контрактів є класифікація, здійснена Гаєм (Книга III п. 89), відповідно до якої вони поділялися на *re* (договори, як укладалися передачею речі), *verbis* (договори, які укладалися шляхом промовляння урочистих слів), *litteris* (договори, які укладалися письмово) і *consensus* (договори, які укладалися простою згодою) [4, 16].

Підсумовуючи короткий екскурс у римську епоху становлення договірного права, зазначимо, що, створивши чітку систему цивільних договорів, римські юристи не вирішили завдання щодо створення юридичного поняття договору. Саме тому, на наш погляд, в епоху римського права неможливо виявити навіть натяк на спробу отримати відповідь на питання щодо сутності цивільного договору.

Початок рецепції римського права й відродження інтересу до його вивчення прийнято пов'язувати з епохою канонічного права (XI - XV ст.ст.). Як зазначав Г. Берман: "...розвинута система договірного права знадобилася церкві у XII ст. уже хоча б для того, щоб урегулювати незліченні економічні угоди, які укладалися церковними корпораціями" [5, 236].

Розвиток ідеї цивільного договору, який спостерігався в ту історичну епоху, полягав в тому, що каноністи доповнили римське договірне право двома важливими принципами. Відповідно до першого принципу навіть усні обіцянки, висловлені сторонами договору, уже самі по собі мали зобов'язуючу силу совісті. Порушення таких обіцянок вважалося гріхом. Як наслідок, при поданні позову, пов'язаного з виконанням договору, не могли служити виправданнями ті обставини, що договір, наприклад, не мав письмової форми або не був укладений під присягою. Така новела, у свою чергу, послужила поштовхом до виникнення нової моделі договірної відповідальності.

Другий принцип, який збагатив канонічне договірне право, полягав у тому, що основою будь-якого договору стала "*causa*" - правова мета договору, від наявності якої залежала дійсність договірних зобов'язань. Якщо "*causa*" була відсутня, договір вважався "голою" угодою, яка не давала підстав для позову [5, 237].

Отже, основна заслуга канонічного права в розвитку договірних відносин полягала в тому, що: по-перше, була запропонована нова теорія договірної відповідальності; по-друге, головною умовою дійсності договору стала юридична мета його укладання - "*causa*". Остання обставина дозволяє стверджувати про формування каузальної теорії договору, яка справила значний вплив на подальші наукові дослідження сутності цивільного договору.

У наступні століття, включаючи середньовіччя та епоху Відродження, договорам і договірним відносинам надавалося велике значення, адже до договору апелювали не лише як до суто юридичного, а і як до соціально-політичного інституту в процесі вирішення як регіональних (договори між феодалами-сеньйорами в континентальній Європі, між баронами і короною в Англії), так і глобальних, загально-соціальних проблем. Разом з цим, необхідно констатувати ту обставину, що в розглядувану історичну епоху наукова дискусія та саме вчення про договір поступово, але впевнено перейшли з юридичної науки в науку філософію, де її найкращі представники повною мірою скористалися римською конструкцією цивільного договору для пояснення причин

виникнення громадянських прав та обов'язків.

Щоб переконалися в останньому, досить згадати про теорію суспільного договору, яка в найбільш "відшліфованому" вигляді була представлена в працях яскравого представника природно-правової школи Жан Жака Руссо. Зокрема, видатний просвітителі зазначав: "Найкращою формою асоціації, що всією загальною силою захищає особистість і майно кожного з членів асоціації й завдяки якій кожен, об'єднуючись з усіма, підкоряється тільки самому собі й залишається настільки ж вільним, як і раніше, - є суспільний договір" [6, 39].

Остаточне повернення вчення про договір в юридичну науку відбулося лише наприкінці XVIII ст. - початку XIX ст. Першими, хто започаткував істинно юридичну наукову дискусію, пов'язану з правом загалом та з цивільним договором, зокрема, були представники німецької правової школи. Безумовно, найвизначнішими її представниками були Фрідріх Карл фон Савіньї та Рудольф фон Ієринг.

Вклад Савіньї в доктрину цивільного договору, як правило, пов'язується з його теорією волі, яка ґрунтується на постулаті, що договору в принципі немає, якщо дії сторін не відповідають їх внутрішній волі. В остаточному вигляді Савіньї визначає договір як угоду декількох осіб, яка визначає їх юридичні відносини у формі вираження загальної волі. Таким чином, під договором стали розуміти будь-яку угоду, яка не скріплювалася жодними формами. Уперше в історії договір піднісся до чистого "consensus", заснованого на волі контрагентів [4, 34].

З другої половини XIX ст. волюва теорія все частіше починає піддаватися сумніву. Зокрема, її критиками вказувалося на ті обставини, що: по-перше, якщо послідовно проводити теорію волі, то стає незрозуміло, у силу чого мають правоздатність малолітні та душевнохворі особи, в яких відсутня воля як така; по-друге, оскільки воля є внутрішнім психічним моментом, який сам по собі є невловимим, об'єктивне право не в змозі поставити жодних меж бажанням, тобто волі.

Зважаючи на ці та інші протиріччя, виявлені в теорії волі, у середині XIX ст. проти неї рішуче виступив Р. Ієринг, який сформулював власну теорію інтересу. Відповідно до його концепції суб'єктивне право є юридично захищеним інтересом. Боротьба суб'єктів суспільства за свої інтереси - ось джерело еволюції права, яке шляхом юридичних норм розмежовує людські інтереси.

Щодо самого цивільного договору, то Ієринг зазначав: "Формою мінового обороту є договір. Юрист визначає договір як поєднання волі (consensus) двох осіб. З юридичної точки зору це абсолютно вірно, оскільки воля є сполучним елементом договору. Разом з цим, фактором, який визначає волю, є інтерес, отже, збіг волі двох або декількох осіб, по суті, є збігом їх інтересів. Наприклад, передавши продану річ за обумовлену плату, і продавець і покупець шляхом договору констатують збіг своїх інтересів" [7, 56-57].

Разом з цим, і сама теорія інтересу зустріла цілком обґрунтовані заперечення, які зводилися до того, що суб'єктивні права та інтереси - різні речі. Дуже часто можна мати величезний інтерес у чому-небудь, але не мати на це жодного права. Навпаки, можна мати певне право, яке не лише не приносить власникові будь-якої користі, але навіть і порушує його інтереси.

Необхідно зазначити, що теорія волі та теорія інтересу послужили потужним поштовхом для виникнення цілого ряду теорій сутності договору, які в тому чи іншому вигляді ґрунтувалися на положеннях, сформу-

льованих Савіньї та Ієрингом. Наприклад, спираючись на теорію волі, І. Коллер сформулював свою теорію волевиявлення, ключовим моментом якої був висновок, що неприпустимо відривати волю від волевиявлення, які складають дві сторони одного й того ж феномену. І. Коллер відкидав саму можливість протиріччя волі та волевиявлення й уважав, що юридичне й вирішальне значення має волевиявлення, як би воно не співвідносилось з внутрішньою волею [2, 74].

Критика теорії інтересу, у свою чергу, породила так звані комбінаційні теорії, які об'єднують у понятті сутності договору обидва елементи: інтерес і волю. Зокрема, А.В. Венедиктов зазначав, що одні з авторів механічно об'єднували волю та інтерес, не вказуючи, який з елементів вони вважають визначальним (Г. Еллінек). Інші - об'єднуючи обидва елементи, рішуче підкреслювали, що основним елементом є інтерес (Л. Мішу). Треті, навпаки, не менш рішуче віддавали перевагу волі (О. Гірке) [8, 37].

Крім вчення про волю та інтерес німецька юридична школа XIX ст. розвинула каузальну теорію договору, яка, як вже вказувалося, отримала своє початкове оформлення в канонічному праві. Розвиток каузальної теорії в розглядуваній період полягав у тому, що німецька цивільно-правові доктрина сформулювала дві течії: суб'єктивне та об'єктивне розуміння каузи.

Прихильники суб'єктивної концепції (Б. Віндштейн, А. Брінц та ін.) пов'язували юридичну силу угоди з реальною волею сторін. Воля сторін, у свою чергу, визначала каузу договору, яка, як правило, полягала в намірі сторони отримати певне зустрічне задоволення, навіть і в тих випадках, якщо отримання такого задоволення й не передбачалося в якості умови договору.

Прихильники об'єктивної концепції (О. Ленел) виходили з того, що об'єктивне право є підставою для визначення юридичної мети угоди. Як наслідок, кауза угоди є основою для її класифікації на відповідні типи. Для настання правового результату недостатньо однієї волі, спрямованої на виникнення певного результату. Така воля, крім того, повинна ще й знайти свій прояв у конкретному типі угод, який визнаний об'єктивним правом.

Суб'єктивна та об'єктивна концепція каузи угоди згодом трансформувалися в змішану, суб'єктивно-об'єктивну концепцію, яка поширює суб'єктивне поняття каузи на непоіменовані угоди, а об'єктивне - на поіменовані [9, 10-11].

Колосальні соціально-суспільні злами, які трапилися в нашій державі після 1917 р., повною мірою торкнулися й уявлень про договір. У доктринальних уявленнях про договір стали переважати точки зору, відповідно до яких він розглядався як інструмент виконання планових завдань. Наприклад, Ф.І. Гавзе визначав цивільно-правовий договір соціалістичного суспільства як правову форму економічного обороту соціалістичного суспільства в умовах товарного виробництва, яка являє собою спрямований планово-регулюючими заходами держави загальний волювий акт сторін про встановлення між ними, зміну або припинення цивільно-правових зобов'язань з метою кращого задоволення потреб суспільства та його окремих членів [10, 6].

Отже, можна стверджувати про формування в радянський період теорії соціалістичного договору, відмінність сутності якого від класичного поняття полягала в тому, що воля контрагентів у соціалістичних договорах

складалася під прямим або непрямим впливом завдань з боку державних органів. У зв'язку з цим, з точки зору сучасного права соціалістичний договір лише з великою часткою умовності міг вважатися результатом згоди, досягнутої контрагентами.

Разом з цим, незважаючи на жорсткі ідеологічні рамки, які виставляв тодішній соціально-політичний устрій, радянська цивілістика запропонувала цілий ряд нових теорій договору, які не втрачають своєї актуальності й сьогодні.

Наприклад, О.С. Іоффе запропонував плюралістичну теорію розуміння сутності договору. Визнаючи договір угодою двох або декількох осіб щодо виникнення, зміни або припинення цивільних правовідносин, О.С. Іоффе зазначав: "Іноді під договором розуміється саме зобов'язання, яке виникає з такої угоди, а в деяких випадках цей термін означає й документ, що фіксує акт виникнення зобов'язання з волі всіх його учасників" [11, 26].

О.О. Красавчіков, виступаючи проти плюралістичного розуміння договору, вказував, що: по-перше, кожний договір являє собою елементарну або складну систему волевиявлень, втілюваних у взаємній угоді сторін; по-друге, договір є юридичним актом, спрямованим на встановлення, зміну або припинення правового зв'язку сторін [12, 7-8]. Тим самим О.О. Красавчіков, на нашу думку, остаточно сформував традиційний підхід до розуміння сутності цивільного договору як до підстави виникнення зміни або припинення цивільних прав та обов'язків.

Крім цього, заслуга О.О. Красавчікова полягає в тому, що він запропонував власну теорію універсальності договору, основні положення якої зводяться до того, що договір є універсальною (інтегральною) підставою виникнення правовідносин не лише в рамках цивільного обороту, а й далеко за його межами (у трудовому, земельному та інших галузях права) [12, 8-9].

Значну підтримку в радянській науці отримала нормативна теорія договору. Зокрема, С.Ф. Кекекян писав: "Цілком безсумнівно, що договори, у ряді випадків, не лише створюють певні правовідносини, а й породжують норми права, тобто виступають як джерела права" [13, 425].

Крім указаних теорій, радянська цивілістика привнесла в юридичну науку ще й так звану теорію господарського договору. Потреба появи категорії "господарський договір" у радянському цивільному праві пояснювалася необхідністю врегулювання господарських зв'язків, які виникали між соціалістичними організаціями. Плановість та імперативний характер таких зв'язків не дозволяли беззастережно використати інструментарій класичного цивільного договору.

Зазначимо, що впродовж тривалого часу переважною більшістю правознавців господарський договір розглядався як елемент цивілістики (зобов'язального права). Проте з часом дедалі більше науковців почали вбачати в господарському договорі самостійне юридичне явище, що має власний зміст, особливий суб'єктний склад, специфічну форму і сферу застосування. Тим самим було поставлене під сумнів одне з ключових положень цивілістики, яке донедавна здавалося непорушним: цивільний договір є універсальним і самодостатнім інструментом, здатним урегулювати весь комплекс майнових відносин.

Переходячи до аналізу новітнього (національного періоду) розв'язку уявлень про цивільний договір, зазначимо, що в національній доктрині, так само як і в націо-

нальному законодавстві, тією чи іншою мірою знайшли своє відображення більшість із проаналізованих теорій сутності договору.

Зокрема, вплив волевих теорій полягає в тому, що відповідно до ч. 3 ст. 203 Цивільного кодексу України (надалі - ЦК України) волевиявлення учасника правочину має бути вільним і відповідати його внутрішній волі. Крім того, саме волевий компонент став якісною характеристикою договору й тією особливістю, яка відокремлює його від інших юридичних фактів, що є підставами виникнення зобов'язання.

Теорія інтересу знайшла своє втілення в ст. 3 Цивільного кодексу України, відповідно до якої однією з загальних засад цивільного законодавства є судовий захист не лише цивільного права, а й цивільного інтересу. Таким чином, законодавець, усвідомлюючи ту обставину, що він у принципі не здатний врегулювати власними засобами всю неозору масу людських вчинків, використав категорію "законний інтерес", санкціонувавши тим самим можливість розширення сфери правового регулювання за межі, закріплені в законодавстві.

Каузальна теорія договору чітко простежується в тому, що всі без виключення договори, врегульовані ЦК України, по своїй суті є каузальними, оскільки мають чітко визначену правову мету ("causa"). Більше того, саме "causa" стала одним з основних критеріїв для нормативної класифікації цивільних договорів: договори про передачу майна у власність, договори про передачу майна в користування, договори на виконання робіт, надання послуг тощо.

Сама ж сутність договору в умовах новітнього цивільного законодавства зводиться до того, що договір вважають основоположною категорією договірного права, універсальним засобом саморегуляції у сфері приватного права [14, 219]. Найбільш узгодженою дефініцією договору, на наш погляд, є його визначення як угоди (згоди, домовленості, порозуміння, консенсусу тощо) двох або більше сторін, спрямованої на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків [1, 127].

Разом з цим, незважаючи на певну однаковість щодо трактування поняття та сутності цивільного договору, сучасна цивілістична доктрина не позбавлена й певної дискусійності в цьому напрямі наукових досліджень.

Зокрема, С.М. Бєрвено, продовжуючи наукову полеміку, розпочату ще з часів виникнення теорії волі, вважає, що й досі є дискусійною проблема співвідношення значимості волі та волевиявлення. З його точки зору, твердження про єдність волі та волевиявлення є абсолютно безспірним, адже такий стан суб'єкта договору є, безумовно, найбільш бажаним. Але, як показує практика, така єдність може бути й відсутня, а договір буде продовжуватися вважатися чинним, оскільки оспорювані правочини можуть визнаватися недійсними лише на вимогу його сторін чи інших уповноважених осіб (ч. 3 ст. 215 ЦК України) [3, 18].

Плюралістичну концепцію договору в національній доктрині продовжує підтримувати Т.О. Колянковська. Зокрема, правознавець зауважує, що смислова багатозначність терміну "договір" є його природним змістом, оскільки фактично відображає стадії його укладення і виконання, що виражаються спочатку у виготовленні договору-документа, потім укладенні договору-угоди й, нарешті, виконанні договору-правовідношення [2, 75].

С.О. Погрібний, стверджуючи, що договір слід розглядати не лише як правочин, правовідношення чи до-

кумент, а передусім як регулятор договірних цивільних відносин, як форму закріплення норм цивільного права, є послідовником нормативної теорії договору. Ось чому договір, на думку науковця, у тих випадках, коли в ньому сторони закріплюють створене ними правило поведінки, відмінне від того, що встановлене в цивільному законі, має розглядатися саме як джерело норм цивільного права [15, 38].

Подальший розвиток у національному праві отримала й теорія господарського договору. Особливість сучасної наукової дискусії, на наш погляд, зумовлює та обставина, що паралельно з кодифікацією в ЦК України, кодифікація ряду договорів була здійснена й у рамках Господарського кодексу України. Таким чином, законодавець практично реалізував суто теоретичну полеміку щодо необхідності нормативного виокремлення господарського договору в самостійний правовий інститут.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що договір займає, займає та буде займати вирішальне місце серед інститутів цивільного права. Вся історія становлення та розвитку уявлень про сутність цивільного договору дозволяє визначати його як найбільш універсальний юридичний інструмент, який забезпечує заінтересованим особам можливість установлювати, змінювати та припиняти відповідні цивільні права та обов'язки на основі вільного волевиявлення та усвідомленні обов'язковості виконання умов договору.

Література

1. Луць В. До питання про сутність і зміст цивільно-правового договору / В.В. Луць // Приватне право. - 2013. - № 1. - С. 118-128.
2. Колянковская Т. К вопросу о сущности гражданско-правового договора / Т. Колянковская // Часопис цивілістики. - 2013. - Вип. 15. - С. 71-75.
3. Бервено С.М. Проблеми договірних права України: Монографія / С.М. Бервено. - К.: Юрінком Інтер, 2006. - 392 с.
4. Бекленищева И.В. Гражданско-правовой договор: классическая традиция и современные тенденции. / И.В. Бекленищева. - М.: Статут, 2006. - 204 с.
5. Берман Г.Дж. Западная традиция права: эпоха формирования / Пер. с англ. - 2-е изд. - М.: Изд-во МГУ: Издательская группа ИНФРА. - М.: НОРМА, 1998. - 624 с.
6. Руссо Ж.Ж. Об общественном договоре. Трактаты / Пер. с франц. А.Д. Хаютина и В.С. Алексеева-Попова. - М.: "КАНОН-пресс", "Кучково поле", 1998. - 416 с.
7. Иеринг Р. Цель в праве. Том первый. / Р. Иеринг. - Санкт Петербург, издание Н.В. Муравьева, 1881. - 412 с.
8. Венедиктов А.В. Государственная социалистическая собственность / А.В. Венедиктов. - М.-Л.: Из-во АН СССР, 1947. - 834 с.
9. Кашанин А.В. Кауза сделки в гражданском праве: Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Специальность 12.00.03 - Гражданское право; Предпринимательское право; Семейное право; Международное частное право / А.В. Кашанин. - М., 2002. - 34 с.
10. Гавзе Ф.И. Социалистический гражданско-правовой договор / Ф.И. Гавзе. - М.: Юрид. лит., 1972. - 168 с.
11. Иоффе О.С. Обязательственное право / О.С. Иоффе. - М.: Юрид. лит., 1975. - 880 с.
12. Красавчиков О.А. Гражданско-правовой договор: понятие, содержание и функции // Гражданско-правовой договор и его функции. Межвузовский сборник научных трудов. - Свердловск: Типография из-ва "Уральский рабочий", 1980. - С. 3-20.
13. Теория государства и права / Под ред. П.С. Ромашкина, М.С. Строговича, В.А. Туманова. - М.: Изд-во АН СССР, 1962. - 534 с.
14. Резніченко С.В., Чумаченко Л.В. Еволюція договору та його роль у цивільно-правових відносинах / С.В. Резніченко, Л.В. Чумаченко // Юридичний вісник Причорномор'я. - 2011. - № 3. - С. 214-223.
15. Погрібний С.О. Механізм та принципи регулювання договірних відносин у цивільному праві України. Автореф. дис. ... доктора юрид. наук. - К., 2009. - 50 с.

Кісель В.Й.,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри цивільно-правових дисциплін

ОДУВС

Надійшла до редакції: 14.11.2015